

Ekonomisk omorganisation, bristande strukturer och institutionell obalans

av professor Gunnar Eliasson, KTH

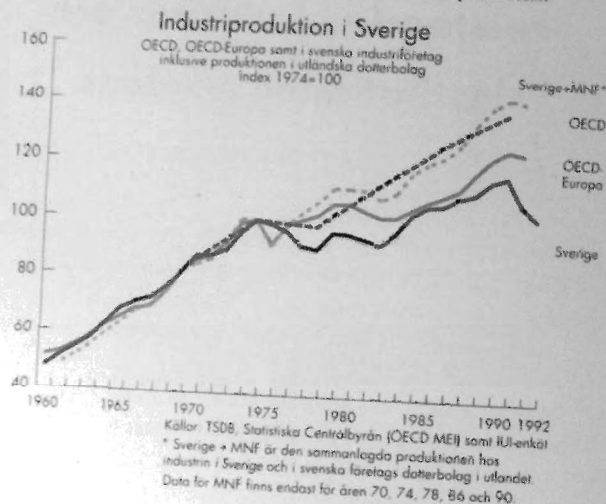
"Practical men, who believe themselves to be quite exempt from any intellectual influences are usually the slaves of some defunct economist."

J.M. Keynes, 1936

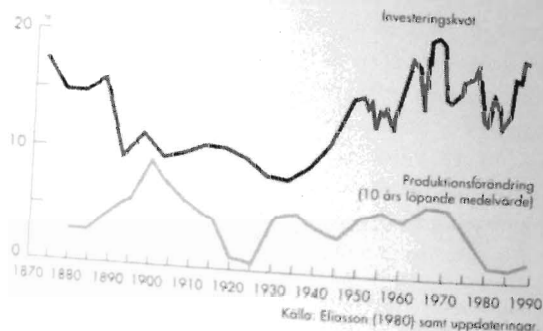
Ordet struktur, som det presenteras i ordboken, signalerar någonting stabilt. Byggnaden har en struktur, som börjar med grunden. Språket har en struktur, som måste vara stabil för att ord och meningar skall förmedla begripliga budskap. Ett lands politiska struktur är i första hand dess grundlagar, vilka medborgarna i princip – så var idén – skulle kunna rätta sig efter i evinnerliga tider. Inte att undra på att förvåning uppstår när ekonomer signalerar strukturproblem av en till synes helt annorlunda innebörd.¹ Om en ekonomi har strukturproblem, är det inte strukturen i en stabil ekonomi som håller på att brista. Problemet är att ekonomins struktur inte ändrat sig fort nog. Industrin producerar med för gamla maskiner, människorna går till jobbet med för gammal kompetens. Ekonomins, eller företagets organisation har inte anpassat sig till dagens nya konkurrensbetingelser. Ekonomi handlar

¹ Se t.ex. Nabseth, L., 1980, "Studier av näringsgrenars struktur inom Industriens Utredningsinstitut – misstag och möjligheter"; i Dahmén&Eliasson, eds. (1980).

om dynamik, om förändring bort från gamla strukturer. Sådana förändringar är svåra att klara socialt och politiskt, åtminstone när vi talar om de strukturförändringar som i dag måste till för att sätta Sveriges ekonomi tillbaka på sin gamla tillväxtbana. Därför talar vi om strukturproblem.

**Investeringskvot och produktionens förändring
i svensk industri 1860-1993**

Men någon ordning måste rädda. Om nödvändiga förändringar och anpassningar i den svenska ekonomins statistiskt synliga och ytliga strukturer inte ägt rum, kanske andra djupare liggande strukturer, som påverkar de yttre synliga, som borde ha varit stabila, kommit i olag. Vi pekar på för gamla fysiska industrianläggningar och efterlyser mer investeringar i maskiner. Vi oroar oss över brist på mänsklig kompetens och klagar över dåliga skolor och lärare. Men vad som avgör är de centrala institutionella strukturer (lagar, regleringar, konventioner, värdenormer) som reglerar den totala ekonomins beteende genom att påverka *företagens incitament att investera* och *individernas incitament att lära sig något, att arbeta, och att starta företag*, kort sagt vad som bestämmer ekonomisk tillväxt. Om fel människor med fel mål för ögonen får möjlighet att påverka investeringarna eller inkompetenta centralpolitiker fått möjlighet att ändra skolans organisation måste förklaringen till de ytligt synliga problemen sökas i de institutioner som reglerar ekonomiska aktörers beteende, ekonomins selektionsmekanismer och de ekonomiska beslutens ordningsföljd. Sådant är svårt att observera, beskriva och mäta, men det är avgörande på lång sikt. *Institutionell ekonomi* har därför, om vi bortser från några få, djärva forskares arbete (i första hand amerikanen Douglass North) till helt nyligen varit ett helt försummat område inom den av makrotänkande dominerade sk centrala nationalekonomin. Utan kunskap om hur institutionerna påverkar ekonomin förstår vi inte hur ekonomin fungerar som en helhet och vad som händer på lång sikt.

1. Institutionerna och ekonomins organisation

En ekonomi drivs av teknologisk konkurrens. Resultatet blir å ena sidan real tillväxt och å den andra sidan inkomster. *Inkomsternas fördelning* bestäms av prishälden. Men konkurrens och ekonomisk tillväxt är beroende av

inkomsternas fördelning. Hur bestäms av ekonomins institutioner. Det ytliga makroskeendet kan därför inte förstås utan att ekonomen gör sig besvär att studera organisationen av företag och marknader på mikroplanet.

Marc Blocks problem

Den franske ekonomisk-historikern Marc Block (1966) observerade vid sina studier av den medeltida produktionsorganisation på det spanska höglandet följande: små förändringar i teknologin och organisationen av produktionen accepterades lätt. Men när nya tekniker eller organisationsförändringar ändrade de grundläggande principerna för inkomsternas fördelning blev motståndet kompakt.

Inkomstfördelningen bestäms i första hand i marknaden. Men marknadernas olika funktioner kräver ett stort antal politiskt bestämda institutioner, inte minst äganderättsinstitutionen, för att kunna fungera. Inte alla institutioner bidrar till marknadernas effektivitet. Och många (särskilt skattelagar och regleringar) har tillkommit i all hast, utan att lagsiftaren brytt sig om att ta reda på hur de fungerar på lång sikt och i ett totalekonomiskt sammanhang. Den "moderna" välfärdsekonomin är en sådan institution som i hög grad påverkar inkomsternas fördelning genom skatteuttag och omfördelningar av inkomster och resurser. I en ekonomi – som den svenska – där över 70 procent av resurserna går över offentliga konton är därför såväl marknadskonkurrensen som produktionens organisation och inkomsternas fördelning genomdränkta av politik. Det är därför inte så konstigt att kompakt motstånd uppstår hos välfärdsstatens klienter, om någon försöker ändra på dess struktur.

Den politiska ekonomin skiljer sig radikalt från marknadsekonomin när det gäller principerna för inkomsternas fördelning. Den etablerar dubbla eller flerdubbla prissys-

tem i marknaden, som inbjuder till destabiliserande spekulation och parasitering, när människor röstar på ett sätt i marknaden och på ett annat i politiska val. När dessa fenomen når extrem omfattning, som i Sverige, destabiliseras hela ekonomin. Men även vid ett litet återtåg mot ökad marknadsmässighet drabbas stora grupper i samhället av de problem Marc Block observerade i det spanska höglandets organisation av jordbrukets produktion. Man vet vad man har, men kan inte räkna ut konsekvenserna för sig själv av en radikal organisatorisk förändring (Eliasson 1985).

Privat äganderätt ger stabilitet

Inkomsterna skapas direkt genom arbete, men också genom avkastning på kapital. Kapitalet kan ackumuleras över tiden och får en allt större betydelse för individens trygghet över hans eller hennes livscykel, men även för en framgångsrik familjs totala inkomster. Ju fastare och orörigare investeringarna, desto åtkomligare är de för godtycklig politisk exploatering. Vad som skiljer jordbruksproduktion från annan produktion är jordägandets stora betydelse. Kapital bundet i mark, bostäder eller överhuvud taget nationellt bundet kapital har därför i alla tider varit ett kärt föremål för beskattning av en statsmakt i akut behov av resurser. *Kapitalets ägande* har därför alltid varit ett känsligt kapitel i historien om de ekonomiska institutionernas utveckling. Ju större risker som är förenade med långsiktiga låsningar av kapital, desto högre förräntningskrav och desto lägre investeringar och tillväxt, någonting som de före detta planekonomierna just nu får lära sig på ett mycket handfast sätt. Historiskt har den privata äganderätten varit avgörande för industriländernas välfärd. Under 1700-talets första del, konstaterade North-Thomas (1973), var de flesta av de institutioner som behövdes för att definiera och säkerställa *äganderätten* på

plats i Västeuropa och i Förenta Staterna. Med de institutioner som behövdes för en fungerande marknadsekonomi på plats kunde den industriella revolutionen börja.

Fri etableringsrätt håller konkurrensen igång

Den industriella revolutionen började i England och USA, som hade vad det kontinentala Europa saknade, nämligen den kompletterande institution som behövdes för att släppa loss slumrande produktivkrafter; *fri etableringsrätt*. Den fria etableringsrätten är just vad som håller marknadskonkurrensen vid liv, förhindrar monopolbildning och främjar ekonomisk tillväxt, något som Adam Smith betonade redan 1776. I England och USA hade det kontinentaleuropeiska skräväsendet aldrig hunnit etablera sig, en institution som de facto fungerade som ett skydd mot konkurrens för etablerade producenter, men som motiverades av behov av kvalitetskontroll eller skydd för de små i samhället. Allteftersom skräväsendet avvecklades i Europas ekonomier kom den industriella revolutionen igång i andra länder (Eliasson 1991b). Men den industriella revolutionen skapade såväl välfärd och möjligheter, som stor osäkerhet för individen.

Ett socialförsäkringssystem behövs, men det bör stå på säker grund

Olika kulturer speglar olika politisk och moralisk acceptans av marknadskrafternas roll i fördelningen av ekonomins totala inkomster. En fungerande marknadsekonomi innebär en i många avseenden svårförutsebar lokal miljö för individer och företag. Individen utsätts ständigt för godtycklig och till synes omotiverad behandling. Detta är marknadens spelregler. Men ingen individ trivs i en arbetsmiljö kännetecknad av godtycke. För honom har begrepp som rättvisa stor betydelse. Rättvisa består i sin tur av relativt godtyckliga normer om vad som är rätt och fel och som utvecklats som

en del av den lokala kulturen. Men en fungerande marknadsekonomi bygger på att individer och företag har full frihet att pröva nya affärslösningar i konkurrens med existerande producenters teknik. I en *fungerande marknadsekonomi har företag som uppgift att genom konkurrens tillfoga varandra ekonomisk skada*. Marknadskulturen förutsätter att detta accepteras. Teknologi eller konkurrens driver ekonomisk tillväxt. Människor påverkas av denna konkurrens mellan företagen i form av olika inkomstutveckling, och ibland arbetslöshet. I en fungerande ekonomi måste dessa för varje berörd individ godtyckliga händelser få äga rum. En *marknadsekonomi förutsätter därför att individen kan försäkra sig mot godtyckliga konsekvenser av den ekonomiska utvecklingen*. Den för människorna, förutom jobbet, viktigaste institutionen är därför *försäkringsmarknaden*. Efterfrågan på försäkringsmarknadens tjänster har ökat i takt med att arbetet specialiserats, värderats i marknaden och människornas ekonomiska standard ökat. Men försäkringar är komplicerade produkter och marknaden har varit mycket sen att erbjuda de försäkringsprodukter som efterfrågats. Därför blev ett stort antal försäkringsuppgifter, som marknaden mycket väl kunde ha klarat, en offentlig angelägenhet i Europas industrialiserade ekonomier. Bismarck grundade den första välfärdsstaten för att göra Preussens industrialisering politiskt och socialt acceptabel. Bismarcks socialförsäkringssystem var visserligen marknadsanpassat, men idén spred sig och försäkringssystemen politiserades alltmer, för att så småningom bli en del av det politiska omfördelningssystemet och fastna i välfärdsstatens politiskt cementerade strukturer. De lider i dag av en allvarlig variant av Marc Blocks problem och har hittills motstått starka försök till förnyelse. Problemet, också i grunden Marc Blocks problem, är att ingen marknad och ingen politisk makt kan erbjuda försäkringsskydd mot de inkomstfördelningseffekter som uppstår när en välfärdsekonomi kollapsar.

Vem har ansvar för nästa generation?

I politiska fora har existerande maktcentra en tyngre röst än ännu icke existerande intressenter. Nya företag som ännu inte finns kan aldrig göra sin stämma hörd. Människor som inte är födda (eller myndiga) har få representanter i demokratiska fora (Eliasson 1994a). Hörda blir däremot etablerade institutioner som har problem och ropar ut sina kval. Politiska beslut tenderar därför att gynna det som existerar och har resurser att göra sin stämma hörd. Den politiska ekonomin sätter därför alltid framtida generationer på undantag. Få är dock så viktiga för framtiden som nya företag och nästa generation människor. Även om den avlägsna framtiden är ointressant för dagens politiker, bör de därför erinra sig att de själva i dag kämpar med akuta problem som grundades av deras företrädare på 60- och 70-talen. En politisk ekonomi som inte har förmågan att ta hänsyn till nästa generation är därför inte bara kortsiktig. Den har ett grundläggande problem med sin egen existens.

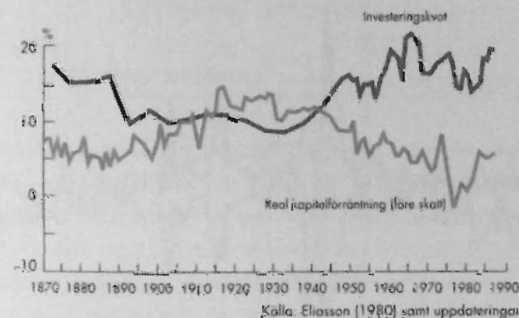
Utveckling kräver förändring. Men vi har kunnat identifiera åtminstone tre institutioner, där stabilitet och förutsäghet måste råda för att denna förändring skall kunna äga rum under någorlunda ordnade former: privat äganderätt, fri etableringsrätt och ett trovärdigt socialförsäkringssystem. För att denna stabilitet skall kunna etableras måste det politiska systemet finna en rimlig och stabil balans mellan nuvarande generationers fördelningsproblem och nästa generations välfärd. Mekar dåliga ingenjörer för mycket i dessa mekanismer destabiliseras hela den politiska ekonomin.

2. Hårdvara har cementerat tänkandet

Organisation och institutioner är begrepp som tillis helt nyligen saknats i den svenska ekonomisk-politiska diskussionen. En helt annan analytisk tradition, cementerad i

makroekonomiska samband, har dominerat. När tillväxtpolitik skall föras, har de svenska politikerna och deras rådgivare gått ner i ekonomins jämlika *maskinrum* (den varuproducerande industrin) och försökt mata industrimaskinen med större maskiner och fler arbetsstimmar, eller genom att ordna fram pengar åt företagen, så att de kan köpa fler maskiner. Så enkelt ansågs ekonomins skötsel vara i en lång rad s.k. Långtidsutredningar, med början omedelbart efter andra världskriget. Där studerade man vissa av sambanden i figurerna nedan. Industrimaskinen drev ekonomin. Privata tjänster glömdes bort. Den offentliga sektorn betraktades illustrativt nog som (offentlig) konsumtion. När industrin inte växte tillräckligt fort, var det i första hand mer och större maskiner och fler industribyggnader som skulle ge kraft åt tillväxten.

Investeringskvot och real kapitalförräntning
i industrin 1860-1993

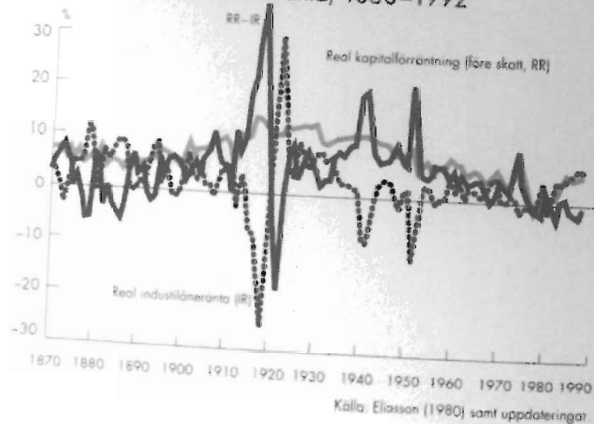
Med denna vinkling blev tillverkningsindustrin i nationalräkenskaperna, som i Sverige svarade för under 20 procent av sysselsättningen 1992, ohögt viktigt. Hur har en så liten och krympande sektor kommit att betyda så mycket i den ekonomisk-politiska diskussionen? Hur enkla är egentligen de ekonomiska sammanhangen?

Industrimaskinen – omkonstruerad

En av figurena ovan visar sambanden mellan produktions- och investeringskvotens utveckling under 120 år. Den ekonomiska tillväxten har varit hög när investeringskvoten varit låg och tvärtom.

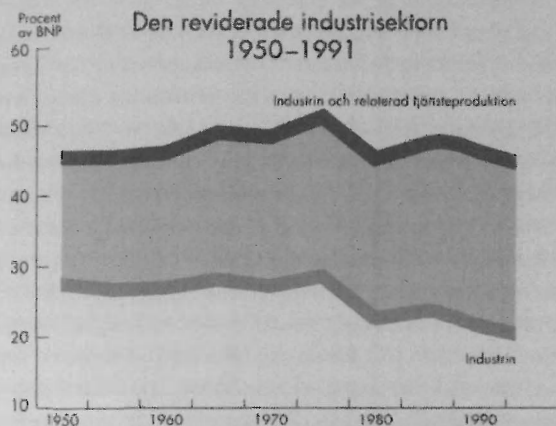
På lång sikt måste dock ett positivt samband mellan investeringar och produktion finnas och samtidigt, kom man så småningom underfund med, borde investeringarna ha någonting med kapitalets förräntning att göra.

Realkapitalets förräntning och real industrilåneränta, 1860–1992

Men inte heller här går det att hitta något enkelt pedagogiskt samband. Förräntningen kan vara hög när investeringskvoten är låg, och tvärtom. Framför allt var investeringskvoten på väg uppåt under efterkrigstidens första år och stannade sedan länge på en högre nivå än någonsin, samtidigt som den reala förräntningen av kapitalet var stadigt på väg nedåt.

Den reviderade industrisektorn 1950–1991

Källa: Den långa vägen – den ekonomiska politikens begränsning och möjligheter att lösa Sverige ur 1990-talets kris, IUL, Stockholm, 1993

Någonting intressant skimtar dock fram när vi också tittar på låneräntan. Ända fram till 1910 låg den reala förräntningen av kapitalet i genomsnitt aningen över den reala låneräntan. Kapitalmarknaden verkade vara i vad man skulle kunna kalla jämvikt. Efter 30-talets kriser och särskilt efter andra världskriget inträffade dock något nytt. Med hjälp av valutakontroll och kreditmarknadsreglering tvingade statsmakten ner de reala låneräntorna till i genomsnitt nära noll-strecket. Tanken (tänkt av Marx och vidarebefordrad av ekonomer till politiker) var att socialisera den reala kapitalbildningen och sparandet i samhället. I gengäld skulle statsmakten ställa billig finansiering

till företagens förfogande (*lågräntepolitiken*) så länge företagen ägnade sig åt för samhället angelägna investeringar. Vad som var angeläget fick företagen veta från tex riksbanken eller i det "planeringsråd" som bildades 1962 och som fanns kvar till långt in på 70-talet. Om investeringsbesluten skulle tas i samråd mellan storföretagen och kanslihuset och verkställas av storföretagen, fick ju inte företagsstrukturen se ut hur som helst. Med för många företag blev tex samarbetet för arbetsamt. Industripolitik genom storföretag förutsatte fördelningsnormer som gynade tillväxt inom storföretagens finansiella ramar, och politikerna var följaktligen ointresserade av småföretag och nya företag.² Till en början gick det ändå mycket bra för svensk ekonomi. Tillväxten var fortsatt hög några år in på 70-talet. Ett mycket stort gap uppstod dock snart mellan kapitalets förräntning och låneräntan, ett gap som sakta minskade i takt med att investeringarnas effektivitet och kapitalets förräntning sjönk. Under en lång tid var det mycket lönsamt för företagen att låna, investera och släppa fram investeringsobjekt med allt lägre förräntning. Denna sänkning av kapitalavkastningen i ekonomin förstärktes ytterligare av att företagsskatten gjorde det prohibitivt dyrt att dela ut pengarna till aktieägarna när de interna lönsamhetsutsikterna var dåliga. Sådan politik sänker så småningom den ekonomiska tillväxten (Eliasson-Lindberg 1981, Eliasson 1992). Företagen höll avkastningen på sitt eget kapital uppe med hjälp av de billiga externa pengarna. Uppenbarligen kan en ekonomi få problem med såväl finansieringsstruktur som skattestruktur och räntestruktur. Snart fann sig svensk industri fast investerad i "fel kapitalstruktur". Svensk industriproduktion gick under 70-talet in i den långvariga stagnation, där den fortfarande befinner sig.

² På den punkten fick man stöd av ekonomer, som under 60-talet betraktade nyriktbeträringar som ointressanta för ekonomisk tillväxt. Se Eliasson (1991b), s. 57.

3. Tillväxt genom teknologisk konkurrens

Uppenbarligen kan ekonomisk-politiskt ansvariga beslutsfattare och deras rådgivare inte förstå hur ekonomisk tillväxt äger rum om de inte gör sig besväret att gå ner på mikronivån för att iaktta hur företag beter sig och hur dynamiska konkurrensmarknader fungerar.

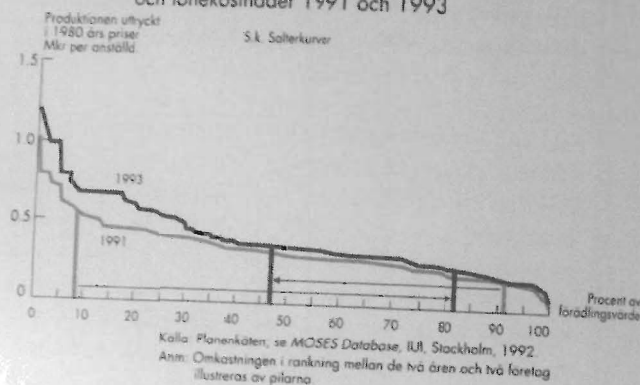
Investeringarnas kvalitet – allokering

I början av 70-talet gjorde The Hudson Institute i USA en kalkyl över den franska industripotentialen.³ I varje fransk produktionssektor satte man in den bästa amerikanska tekniken. Resultatet blev magnifikt. Den franska industriproduktionen kunde mer än fördubblas och till kraftigt reducerad sysselsättning. Förmodligen är denna potential en realitet för varje ekonomi. Om till exempel bästa svenska teknik i produktionen sätts in i varje bransch i Sverige, skulle svensk industriproduktion kunna mer än fördubblas utan några nyanställningar. Frågan är bara om kompetensen att åstadkomma detta produktionsresultat finns där den behövs, om det sociala och politiska systemet klarar att hantera de radikala omställningar, inte minst på arbetsmarknaden och i inkomstfördelningen, som krävs samt om det är bra för ekonomin om alla företag blir lika bra; Marc Blocks problem dyker upp igen.

Vad dessa kalkyler illustrerar är *dels* den enorma potential för förbättringar som existerar i varje ekonomi, *dels* betydelsen av att investeringarna allokeras effektivt *dels* att investeringar är någonting mycket mer än maskiner och byggnader. I det framtida samhället handlar det framför allt om investeringar i industriellt kunnande.

³ Kalkylen gjord på uppdrag av det franska industridepartementet och var delvis en reaktion på "Den amerikanska utmaningen" författad av Jean-Jacques Schreiber.

Fördelning av arbetsproduktivitet och lönekostnader 1991 och 1993

Den s.k. Salterkurvan visar fördelningen av produktivitet mellan svenska industriföretag. Uppenbarligen är spännvidden i prestanda mellan de bästa och de sämsta företagen mycket stor. De bästa företagen kan alltid bjuda över de sämsta när det gäller löner och räntor. På varje plats på kurvan (ett företag är en kolumn) känner sig varje företag hotat av ett bättre företag, men också av ett nedanför liggande företag som *kan bli* bättre, eller av nya företag som ännu inte finns. Dessa hot, om de är reella, är nog för att hålla varje företag vaket och ständigt på språng att bli bättre. Men antalet möjligheter att bedriva produktion och att hitta på nya produkter och tekniker är i det närmaste oändligt. Ingen företagsledning vet därför vilken konkurrent som utgör det farligaste hotet och på vilket sätt hotet kommer att uppstå och därför inte heller utfallet av de egna försöken att bli bättre. Men företagsledningen måste

ändå agera på en god affärshypotes om vad som är bäst. Företagsledningen sätter upp ett affärsexperiment som testas i marknaden. I en sådan *experimentellt organiserad ekonomi* (Eliasson 1987, 1991c) kommer många misstag att ske. *Affärsmisstag* blir såväl för företaget som för ekonomin som helhet *en normal kostnad för ekonomisk utveckling* och något som man får lära sig leva med. De framgångsrika affärsexperimenten förskjuter produktivitsfördelningen i Salterkurvan utåt, och resurser frigörs när företag slås ut. *Tillväxten drivs av teknologisk konkurrens* via fyra investeringsmekanismer; *nyetablering*, samt *omorganisation*, *rationalisering* eller *nedläggning* av existerande företag (se tabellen nedan). Men tillväxt genom konkurrens utsätter även människorna indirekt för samma anpassningskrav som företagen måste klara.

De fyra investeringsmekanismerna

1. Nyetablering
2. Omorganisation av existerande företag
3. Rationalisering av existerande företag
4. Nedläggning

Källa: Eliasson (1992, 1993a).

Stabil, uthållig tillväxt förutsätter stor variation och olikhet på mikroplanet

Det kan tyckas självklart att om alla företag är lika bra som det bästa, så befinner sig också ekonomin i den bästa av alla världar. Produktionen är så hög den kan bli och människorna maximalt lyckliga. Detta är också idén bakom nationalekonomins jämviktsbegrepp liksom också den teori som ligger till grund för socialismens centrala planeringsekonomi (Pelikan 1988). Men denna intellektuella konstruktion är både statisk och felaktig. Stabil, snabb och uthållig tillväxt förutsätter såväl ständig förändring

som stor variation i prestanda och i inriktning mellan företagen (Eliasson 1984). Ekonomin är hela tiden i rörelse och en liten störning (tuva) kan plötsligt stälpa hela ekonomin över ända, när stora delar av industristrukturen plötsligt slås ut ekonomiskt. Detta var mycket nära att hända under oljekrisen i mitten av 70-talet (se Carlsson, Dahmén mfl 1979). Den nödvändiga variationen i industristrukturen underhålls i första hand genom en aktiv, innovativ nyetablering och en effektiv utslagning av lågpresterande företag (se tabellen ovan). Ett nationellt produktionssystem som domineras av stora industriföretag inom ett snävt definierat teknologiområde och av en jättelik, ineffektiv⁴ och trygg offentlig sektor är därför inte bara sårbar i den internationella konkurrensen utan lider också av ett höggradigt latent instabilitetsproblem. Denna latent instabilitet blev akut under räntekrisen 1992. Den offentliga sektorn skyddades av offentliga budgetar och skattebetalarna mot att delta annat än marginellt i strukturanpassningen till industrin, med en förödande utslagning av företag som följd.

Modellen för den experimentellt organiserade ekonomin understryker ett ytterligare, gigantiskt problem för varje industrialiserad ekonomi. Potentialen för snabb ekonomisk tillväxt är mycket stor och alltestädes närvarande. Men olika länder är socialt och politiskt mycket olika rustade såväl att ta tillvara möjligheterna som att klara anpassningen. De rika industriländerna har visserligen en bättre utbildad befolkning än resten av världen. Det är dock ändå inte självklart att de redan rika länderna, överbyggda med sociala och politiska strukturer, har de bästa förutsättningarna att förvandla sig till mycket annorlunda

produktionssystem där nya och obekanta institutioner bestämmer inkomsternas fördelning. Mare Blocks problem lägger återigen hinder i vägen. Andra länder har snabbare fötter och mer rationellt utformade beslssystem. Dessutom håller nya länder snabbt på att lära sig de enklare delarna av den produktion som de gamla rika industriländerna "vilar sin välfärd på".

Industrins organisation står i vägen

Industrins kompetens att producera varor för internationella marknader skapade Sveriges rikedom under 1900-talet. Sverige omvandlades under ett decennium från ett jordbrukssamhälle till ett industrisamhälle (Carlsson 1980). Egenföretagandet på landet övergick i anställningsförhållande mot lön. Kring den nya produktionen – basindustri och storskalig verkstadsindustri – byggdes ett omfattande socialt och politiskt nätverk av intressegrupperingar; ett nätverk som på ett avgörande sätt påverkat hur inkomsterna fördelats i Sverige. Denna *svenska modell*, eller intressentgruppering spelade under lång tid en viktig, positiv, och socialt stabiliserande roll. Men samma starka nätverk, grundat i en gammal produktionsteknologi står i dag i vägen för anpassning, när produktionsteknologin förändras.

Världsekonomin befinner sig just nu i en dramatisk förändringsfas, där de höga produktionsvärdena per anställd i ökande grad skapas i nya industrier, samtidigt som de gamla industriernas traditionella produktion utsätts för ökad konkurrens från tidigare lågindustrialiserade länder. I ett sådant skede måste nya företag skapas, existerande företag organiseras om och företag, som inte klarar detta, läggas ner. Den förändring som just är på gång kan vara av samma kaliber som övergången från ett jordbrukssamhälle till ett industrisamhälle.

⁴ Den allvarigaste sidan av den offentliga sektorns ineffektivitet är att den producerar tjänster som inte skulle efterfrågas i en marknad, samtidigt som efterfrågade tjänster inte produceras.

De 15 största storföretagen 1945, 1983 och 1990

Förändringar i den svenska rankingslistan under 50 år
 - rankingen gjord efter antal anställda i Sverige

Företag	Tusental			Rang			Grundat
	1945	1983	1990	1945	1983	1990	
Volvo	*	57,1	50,7	*	1	1	1926
ASEA	23,2	37,2	32,7	1	2	2	1883
Procordia	-	-	29,2	-	*	3	1970 ¹
Electrolux	-	30,4	27,6	*	5	4	1910
Ericsson	9,8	32,7	26,6	3	3	5	1876
Stora Kopparberg	7,5	8,1	22,1	6	14	6	1288
Saab-Scania	-	32,2	20,5	*	4	7	1937/1891
Nobel	9,2	(9,9)	14,8	4 ²	9	8	(1873)
Trelleborg	*	(8,1)	13,4	*	13 ²	9	1925 ¹
SSAB	-	14,1	11,5	-	7	10	(1978)
SCA	6,5	9,8	10,7	17	10	11	1929 ¹
Sandvik	5,9	10,9	10,5	14	8	12	1862
MoDo	*	*	10,0	*	*	13	1873
FFV	-	7,9	7,4	*	15	14	1943
Esselte	*	*	6,8	*	-	15	1933
Svenska varv	-	17,0	5,7	-	6	-	(1977)
SKF	8,5	8,2	5,0	5	11	*	(1977)
Arlo	-	8,2	6,1	-	12	*	1915
Uddeholm	9,5	-	-	2	-	-	1668
Fagersta	6,4	-	-	8	-	-	1600-talet
Svenska Tändsticksbolaget	6,2	-	-	10	*	X	1917
Granges	6,2	-	-	11	X	X	1896
Göta-Verken	5,8	-	-	12	-	-	1841
Husqvarna Vapenfabrik	5,8	-	-	13	X	X	1600-talet
Hellefors Bruk	5,3	-	-	15	-	-	1639

1) År företaget grundades, genom sammanslagning av äldre företag.
 *) utanför listan; x uppköpt + avvecklat; - fanns ej

Anm. Ett företagsnamn i rangkolumnen innebär att delar av det nuvarande företaget under detta namn fanns på topplistan respektive år.

Källa: Elvasson, G. et al., 1984, *Hur styrs storföretag?*, IUI, Stockholm (s. 15); Day, R.H., Elvasson, G. and Wihlborg, C. (eds.), 1993, *The Market for Innovation, Ownership and Control*, IUI, Stockholm and North-Holland, Amsterdam, samt Jagrén, L., 1993, *De dominerande storföretagen*, i *Den långa vägen*, IUI, Stockholm.

Svensk storindustri domineras av en gammal teknologi och en gammal industriell organisation

Två omständigheter är värda att notera. Svensk industristruktur är för det första mer än något annat lands industri rotad i några få gamla storföretags teknologi; i första hand ett tiotal internationella verkstadsföretag.

Dessa företag (se tabellen) har varit mycket framgångsrika på sina internationella marknader och har dessutom, mer än de flesta storföretag haft en förmåga att förändra sin organisation för att möta ständigt nya konkurrensförutsättningar. Men de kan inte räkna med ett evigt liv som Sveriges största företag, och bör i ett historiskt perspektiv räkna med att förr eller senare gå under som självständiga företag. Hittills har dock svensk produktion allt mer kommit att koncentreras till allt färre och större företag som arbetar med en gammal industriell teknologi, men en teknologi som svensk industri behärskar mycket bra i en internationell jämförelse. Löne- eller anställningskontraktet har varit en mycket ändamålsenlig standard för storindustrins fabriksanläggningar och fick dessutom tidigt ett bestämmande inflytande på de organisationer på arbetsmarknaden, som försökte påverka inkomstbildningen. Även här dyker dock Marc Blocks problem upp. Den produktion som i dag dominerar svensk industri kommer självfallet alltid att finnas, men allt fler länders företag lär sig dess teknik och det blir allt svårare för dessa företag att som tidigare skapa höga förädlingsvärden per anställd, och därmed de väl betalda jobb för relativt oskoldad arbetskraft som fortfarande dominerar i svensk tillverkningsindustri och som hittills klarat Sveriges höga levnadsstandard. Dessa företags dominans har haft ett långsiktigt konserverande inflytande på industrins struktur och på nybildningen av industrin via nyföretagande.

Den andra observationen gäller motsatsen, nämligen avvecklingen av lågpresterande företag. Sedan 70-talet har

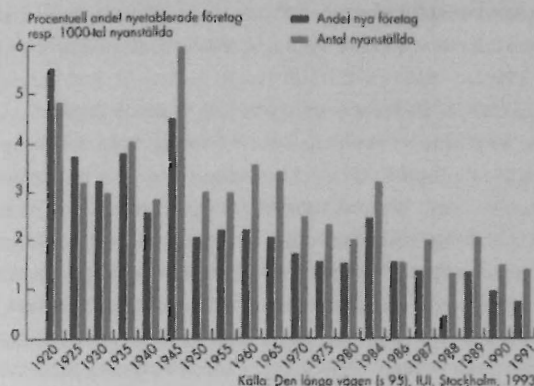
svensk politik med subventioner och devalveringar idkat välfärdspolitik mot företag som inte klarat sig i den internationella konkurrensen i tron att man därmed skulle klara jobben. Men den industriella förnyelsen på den mycket långa sikt som figurena ovan illustrerar sker i första hand genom *nystartande* och *nedläggningar* av företag. På bägge sidorna har Sverige sedan 70-talets kriser etablerat negativa världsrekord.

Egenföretagande och nyföretagande

Dagens storföretag var små företag vid sekelskiftets början. Framtidens storföretag är inte dagens storföretag utan de nystartade företag som skapat ny teknologi och som lyckats och så småningom växt sig stora. Detta förstod man dock inte vid andra världskrigets slut och med den centralistiska, ekonomisk-politiska ideologi som då var förhärskande kom svensk ekonomisk politik under nästan hela efterkrigstiden att gå ut på att skapa ekonomisk tillväxt genom industrins storföretag. Metoden var att genom kreditmarknadskontroll och valutareglering stänga inne pengar i Sverige och genom skattepolitik stänga inne pengar i storföretagen, samt att genom högskattepolitik och socialisering av det privata sparandet föra upp alla stora investeringsbeslut på det centralpolitiska planet. Den svenska modellens representanter upplevde därför småföretagandet som ett problem. Det är lätt att hålla koll på några få storföretag så länge de finns i Sverige. Tusentals småföretag gör som dom vill. Dessutom ansågs inte små företag vara särskilt rumsrena. De inte bara hade möjligheter, utan utnyttjade också möjligheterna till skattekrångande. De har därför snärts in i ett nätverk av kontroller, som gjort normalt småföretagande till en mindre konkurrenskraftig organisationsform än den borde vara.

Resultatet av denna politik är i dag en imponerande storföretagsstruktur och att Sverige i dag toppar storföreta-

Nyetablering i svensk industri 1920-1990

garlistan i världen, när det gäller antal storföretag (på Fortunes lista) per capita, men också att samma storföretag blivit alltmer internationaliserade och därför befinner sig mer utanför än i Sverige. I dag (till skillnad från 60-talet) ligger de största svenska företagen i praktiken utanför den svenska statsmaktens politiska kontroll.

40 års facit av den svenska modellens politik är därför en sänkt förräntning i de svenska industriföretagens produktion i Sverige, en väldig expansion i de svenska storföretagens utländska delar (mer än i något annat land), en stadig sänkning av nyetableringarna under mer än 50 år samt stagnation i industrin. Växande ambitioner att politiskt kontrollera ekonomin har medfört att kontrollen gått förlorad.

Glöm inte den privata tjänsteförproduktionen.

Den växer fortare än industrin.

Få bra studier över nyföretagandet har hittills genomförts. I den storslagna centralism som dominerat den nationalkonsekonomiska forskningen under större delen av efterkrigs-

tiden (Eliasson 1991b) har ny- och småföretagandet inte ansetts som särskilt intressant. De nya företagen uppstår av amerikanska erfarenheter att döma i första hand i den privata tjänstesektorn eller i gränstrakterna mellan industri och privata tjänster, där tillväxten också är mycket hög. Där industrialiseras en ny teknologi som är mycket sparsamt företrädd i Sverige, och i företag som i Sverige i många fall opererar eller opererat på av statsmakten reglerade och konkurrensskyddade marknader, eller i offentlig sektor. Under stora delar av efterkrigstiden har aktörerna i dessa svenska industrier inte behövt förnya sig och konkurrera. Etableringsrätten har varit delvis ofri. Vi vet dock att ny industri inte byggs i länder som missgynnar de små och nya företagen i förhållande till storföretagen. Här finns alltså betydande strukturella skavanker i den svenska ekonomins institutioner. Utan uthålligt, aktivt nyföretagande över hela fältet, särskilt inom nya teknologiska områden stannar så småningom den ekonomiska tillväxten upp, och byts i stagnation, men det tar en generation eller längre innan dessa konsekvenser blir tydliga på makronivå (Eliasson 1991b).

Studier på IUI ger dock en fingervisning om *var, hur* och *om* denna förnyelse genom nyetablering kommer att äga rum. En impressionistisk bild av nyföretagandet framkommer ur den forskning som började med Erik Dahmén's doktorsavhandling (1950) och fortsatte med Gunnar Du Rietz (1975, 1980) omfattande empiriska studier (se också *Den långa vägen*, IUI, 1993, samt Braunerhjelm 1991), samt från senare års internationella forskning. Nyföretagandet påverkas *negativt* av stor koncentration i produktionen och av en dominant offentlig sektor, men positivt av en stor aktiemarknad (som en andel av den totala kreditmarknaden) samt särskilt av ett stort privat (i motsats till institutionellt) ägande på aktiemarknaden. Ett försök att förstå och följa de ekonomiska processer som

styr en ekonomis långsiktiga strukturella förändring och tillväxt bör därför ta extra stor hänsyn till nyföretagandets utveckling och villkor, samt till den produktion som bör avvecklas eller utsättas för konkurrens.

Stora delar av den offentliga produktionen skulle göra sig bättre i det privata näringslivet.

I mitten på 60-talet hade Sverige en offentlig sektor av samma storleksordning i procent av BNP som de stora europeiska länderna. Sedan dess har offentlig produktion svällt över alla gränser. Dess finansiering utgör i dag ett hot mot hela ekonomins stabilitet. Stora delar av den konkurrensskyddade offentliga (politiska) ekonomin måste därför struktureras om eller avvecklas. Denna sektor sysslar å ena sidan med för samhället mycket viktig tjänsteproduktion (utbildning, sjukvård, socialförsäkringsverksamhet), som under de reglerade och konkurrensskyddade betingelser produktionen bedrivs under aldrig fått tillfälle att utvecklas och förnyas, och å den andra sidan med produktion som under normala marknadsbetingelser skulle ha konkurrerats bort därför att den inte efterfrågas. Denna produktion skyddas av sitt eget speciella finansieringssystem och är därför segare i sin anpassning än annan produktion. Marc Blocks problem gör sig gällande i extra besvärlig form, och många länder kommer inte att klara den sociala och politiska anpassning som följer på dessa förändrade konkurrensbetingelser. Denna process kommer att pågå i ett par generationer och i sitt kölvatten lämna en ny konstellation av rika och fattiga länder.

4. Strukturindikatorer

"Modern" svensk ekonomisk politik har inte kännetecknats av särskilt djupa insikter i hur en ekonomi utvecklas långsiktigt. Skadan är redan åstadkommen. Det är därför inte

någon större mening med att klaga och anklaga. Däremot är det mycket meningsfullt och synnerligen angeläget att genom bättre forskning, mer pålitlig kunskap och djupare insikter hos flera lägga en informationsbarriär mot en fortsättning av samma, för nästa generations välfärd förödande politik. Ekonomins tillväxt bestäms av hur marknaderna är organiserade för konkurrens, i första hand dynamiken i företagsbildningen. Förändringar i ekonomins organisation möjliggör och driver fram ekonomisk tillväxt. Men för att dessa förändringar skall kunna äga rum på ett smidigt sätt måste också betydande stabilitet föreligga vad gäller de grundläggande institutioner som möjliggör för marknaderna att fungera. Man begriper ingenting av detta genom att begränsa sina studier till den symptombild som kan iaktas på yttlig makronivå. För att förstå vad som händer på makronivån måste ekonomen göra sig besväret att gå ner på mikronivån. Men en gång mitt i marknaden förstår nästan alla att ekonomisk politik är betydligt svårare än de pedagogiska makromodellerna länge förledde var och en av oss att tro. Framför allt inser den begåvade ekonomiske rådgivaren hur lätt det är att begå grava fel. Till skillnad från beslut i företag måste åtgärder i politiska fora begränsas till beslut där *inga risker för misstag med mycket stora negativa konsekvenser föreligger*. Experiment hör hemma i marknaden, men *inte* i kanslihus och riksdag. Politikmisslag med stora negativa konsekvenser gäller i första hand effekter som inträffar med mycket lång eftersläpning, som det är svårt och på gränsen till omöjligt att upptäcka i tid, att utkräva ansvar för i efterhand och som åstadkommit genom manipulation med de djupt liggande institutionella strukturer som bestämmer ekonomins incitaments- och självregleringsmekanismer.

Varje försök att förstå måste därför gälla hela ekonomin i ett sammanhang. Industrin är bara en del av helheten. Den privata tjänstesektorn är i dag större än industrin.

Den växer snabbare och lever i ett viktigt symbiotiskt förhållande med industrin. Denna sektor är dessutom mest aktiv när det gäller nyföretagande och mycket aktiv när det gäller introduktionen av ny teknologi. Studier av ekonomins strukturproblem får dock inte begränsas till det privata näringslivet. Sveriges stora krisbransch är den offentliga sektorn. Dess omorganisation efter marknadsmässiga kriterier måste följas med stor uppmärksamhet, och sker så inte i Sverige kan vi numera trösta oss med att den internationella finansmarknadens aktörer bevakar Sverige och bedömer vår industri och våra politiker, när villkoren för nya svenska utlandslån bestäms. Dessa aktörer har i dag initiativet i den svenska ekonomiska politiken.

Från det begränsade informationsmaterial som finns, och som i första hand tagits fram på IUI, har jag försökt illustrera hur de grundläggande sammanhang ser ut, som skapar uthållig ekonomisk tillväxt. Men eftersom politik ständigt förs på ett ännu mer begränsat informationsunderlag än detta, är det angeläget att mer, bättre och tydligare informationsunderlag görs tillgängligt. Men detta är inte enkelt, inte minst därför att god teori om institutionernas centrala plats i den ekonomiska dynamiken saknas. Strukturpolitik kräver därför bättre underlag om såväl attityder, incitament, möjligheter, begränsningar som resultat, och kräver därför en forskningsinsats på följande fem områden:

- (1) *entreprenörsandan* (attityder hos svensken och svenska företag)
- (2) *affärsmiljön* (incitament)
- (3) *kompetensen* hos arbetskraft, företagsledning och politiker (*möjligheterna*)
- (4) *regelsystemen* som påverkar nyföretagande, möjligheter att förändra företag, konkurrens, avveckling av

produktion (*politiska begränsningar*)

(5) faktiskt nyföretagande, nedläggning av företag, Salterkurvans rörelse över tiden och den ekonomiska tillväxten (*resultat*).

Tillsammans bygger dessa omständigheter upp de investeringsmekanismer som bestämmer ekonomins tillväxt.

Litteratur

- Andersson, T., Braunerhjelm, P., Carlsson, B., Eliasson, G., Fölster, S., Jägrén, L., Kazamaki Ottersten, E. & Sjöholm, K.R., 1993, *Den långa vägen*, IUI, Stockholm.
- Axell, B., 1985, *Kan inflation förbjudas? – Om fri eller reglerad pris- och lönebildning*, IUI, Stockholm.
- Block, M., 1966, *Land and Work in Medieval Europe*, Routledge and Kegan Paul, London.
- Braunerhjelm, P., 1991, Svenska underleverantörer och småföretag i det nya Europa – Struktur, kompetens och internationalisering, *The Journal of the Economic Society of Finland*, nr 4.
- Carlsson, B., 1980, Jordbrukets roll vid Sveriges industrialisering, i Dahmén-Eliasson (red) *Industriell Utveckling i Sverige*, IUI Stockholm.
- Carlsson, B., 1991, Productivity Analysis: A Micro-to-Macro Perspective; i Delaco, E., Hörnell, E. & Vickery, G. (red.), *Technology and Investment – Crucial Issues for the 1990s*, Pinter Publishers, London.
- Carlsson, B., Dahmén, E. et al., 1979, *Teknik och industristruktur – 70-talets ekonomiska kris i historisk belysning*, IUI och IVA, Stockholm.
- Dahmén, E., 1950, *Svensk industriell företagarverksamhet. Kausalanalys av den industriella utvecklingen 1919-39*, 2 vols, IUI, Stockholm.
- Dahmén, E.-Eliasson, G., (red) 1980, *Industriell utveckling i Sverige*, IUI, Stockholm.
- Do Rietz, G., 1975, *Etablering, nedläggning och industriell tillväxt i Sverige, 1959-1979*, IUI, Stockholm.
- Do Rietz, G., 1980, *Företagsetableringen under efterkrigstiden*, IUI, Stockholm.
- Eliasson, G., 1980, Företag, marknader och ekonomisk utveckling – en teori och några exemplifieringar; i Dahmén, E.-Eliasson, G., red. (1980).
- Eliasson, G., 1984, Micro Heterogeneity of Firms and the Stability of Industrial Growth, *Journal of Economic Behavior and Organization*, vol. 5, nr 3-4, s. 249-274.

- Eliasson, G., 1985, Nya institutioner, förändrad marknadsorganisation och modifierade samhällsvärderingar – Horisont 2000; kapitel VII i G. Eliasson, A. Björklund, T. Pousette m.fl., *Att rätt värdera 90-talet – IUIs långtidsbedömning 1985*, IUI, Stockholm.
- Eliasson, G., 1986, Kompetens, kommunikation och kunskapsuppbyggnad; kapitel I i Eliasson, G. Carlsson, B. et al., *Kunskap, information och tjänster – en studie av svenska industriföretag*, IUI, Stockholm.
- Eliasson, G., 1987, *Technological Competition and Trade in the Experimentally Organized Economy*, IUI Research Report No. 32, Stockholm.
- Eliasson, G., 1988, Schumpeterian Innovation, Market Structure, and the Stability of Industrial Development, i *Evolutionary Economics, Applications of Schumpeter's Ideas*. Edited by Horst Hanusch, Cambridge University Press 1988, även publicerad som IUI Booklet No. 241, Stockholm.
- Eliasson, G., 1990, The Firm as a Competent Team, *Journal of Economic Behavior & Organization*, Vol. 13, No. 3, June 1990; även publicerad som IUI Booklet No. 273, Stockholm.
- Eliasson, G., 1991a, *Produktivitet, vinster och ekonomisk välfärd – hur ser sambanden ut?*, IUI, Stockholm.
- Eliasson, G., 1991b, Deregulation, Innovative Entry and Structural Diversity as a Source of Stable and Rapid Economic Growth, *Journal of Evolutionary Economics*, No. 1, pp. 49–63.
- Eliasson, G., 1991c, Modeling the Experimentally Organized Economy: Complex Dynamics in an Empirical Micro-Macro Model of Endogenous Economic Growth, *Journal of Economic Behavior and Organization*, Vol. 16, No. 1–2 (July), pp. 153–182.
- Eliasson, G., 1992, The Economics of Technical Change – the Macroeconomic Consequences of Business Competence in an Experimentally Organized Economy, IUI Working Paper No. 349b; to be published in *Revue d'Economie Industrielle*.
- Eliasson, G., 1993a, Företagens, institutionernas och marknadernas roll i Sveriges ekonomiska kris; i *Nya villkor för ekonomi och politik. Ekonomikommisionens förslag*, SOU 1993:16, bilaga 6 (s. 195–233).
- Eliasson, G., 1993b, Affärsmisslag och konkurser, *Ekonomiska Samfundets Tidskrift*, nr. 4, s. 201–215.
- Eliasson, G., 1993c, A Note: On Privatization, Contract Technology and Economic Growth; i Day, R.H., Eliasson G. & Wihlborg, C. (red.), *The Markets for Innovation, Ownership and Control*, IUI, Stockholm and North-Holland, Amsterdam (pp. 321–326).
- Eliasson, G., 1994a, The Theory of the Firm and the Theory of Economic Growth – an essay on the economics of the institutions, competition, and the capacity of the political system to cope with unexpected change; i L. Magnusson (red.) *Evolutionary and Neo-Schumpeterian Approaches to Economics*, Kluwer Academic Publisher, Boston/Dordrecht/London.
- Eliasson, G., 1994b, Vem ansvarar för nästa generation?; i *Makten över framtiden – tolv inlägg om långsiktiga politiska beslut*, Ingenjörsvetenskapsakademien, Stockholm.
- Eliasson, G.–Lindberg, T., 1981, Allocation and Growth Effects of Corporate Income Taxes; in Eliasson-Södersten (eds.), 1981, Business Taxation, Finance and Firm Behavior, IUI Conference Reports 1981:1, Stockholm.
- Eliasson, G.–Rybszyski, T.–Wihlborg, C. (eds.), 1993, *The Necessary Institutional Framework to Transform Formerly Planned Economies*, IUI, Stockholm.
- Eliasson G. & Ysander, B.-C., 1983, Sweden: Problems of Maintaining Efficiency under Political Pressure, i Hindley, B. (red.), *State Investment Companies in Western Europe*, Trade Policy Research Centre, London.
- Knight, F., 1944, Diminishing Returns from Investment, *Journal of Political Economy*, Vol. LII (March), pp. 26–47.

- Nabseth, L., 1980, Studier av näringsgrenars struktur inom Industriens Utredningsinstitut – misstag och möjligheter; i Dahmén-Eliasson (1980).
- North, D.C. & Thomas, R., 1973, *The Rise of the Western World, a New Economic History*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Pelikan, P., 1987, The Formation of Incentive Mechanisms in Different Economic Systems; i Hedlund, S. (red.), *Incentives and Economic Systems; Proceedings of the Eighth Arne Ryde Symposium*, Croom Helm, London and Sydney.
- Pelikan, P., 1988, Can the Imperfect Innovation System of Capitalism be Outperformed?; i Dosi, G. et al. (eds.), *Technical Change and Economic Theory*, Pinter Publishers, London.
- Smith, A., 1776, *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*, Modern Library, New York 1937.
- Svennilson, I.-Waldenström, E., 1942, *Till frågan om det industriella framåtskridandet i Sverige*, IUI, Stockholm.